

ESZES BOLDIZSÁR

Experiens alanyú *meg* igekötős igék szemantikája *

My paper aims to analyse two groups of Hungarian psychological verbs and their verbal particles. After discussing some classificatory issues in section 2, I conclude that these particles play a telicising role because the situation type of the base verb they are attached to is different from that of the resulting complex verb. In section 3 I attempt to show that these verbs pose a problem to current theories of the syntax-semantics interface, because they have rather peculiar mapping properties. Section 4 provides a semantic analysis in an aspectual framework which explains the notion of mental change in terms of scale structures. The final section deals with the semantic representation of the causative forms of psychological verbs in Hungarian.

1. Bevezetés

Dolgozatomban a *meg* igekötőt tartalmazó tárgyas, Experiens alanyú pszichológiai igék két csoportjának elemzésére vállalkozom. Az osztályozási kérdések tárgyalása után (2. rész) a 3. részben röviden összefoglalom, hogy a pszichológiai állapotokat vagy állapotváltozásokat kifejező igék kezelése miért bizonyul problematikusnak a szintaxis-szemantika interfésszel foglalkozó leképezési elméletek számára, majd bemutatom, hogy a magyar pszichológiai igék egy része sajátos leképezési tulajdonságokkal rendelkezik. A 4. részben a *meg* igekötős, Experiens alanyú, mentális állapotváltozást kifejező igék jelentését egy olyan aspektuselmélet keretében elemzem, amely a változást a skála fogalmának felhasználásával értelmezi. Az utolsó részben röviden kitérek a mentális igék műveltető változatának elemzési kérdéseire is.

2. A pszichológiai igék osztályozása

A pszichológiai folyamatokat kifejező igék körén belül a tárgyas igék egy része a *meg* igekötőt tartalmazza. Ezen az osztályon belül az argumentumok thematikus szerepe alapján Experiens alanyú és Experiens tárgyú igéket különböztethetünk

* Ezúton is szeretnék köszönetet mondani É. Kiss Katalinnak, Komlósy Andrásnak és Christopher Piñónnak a dolgozat elkészítéséhez nyújtott segítségükért.

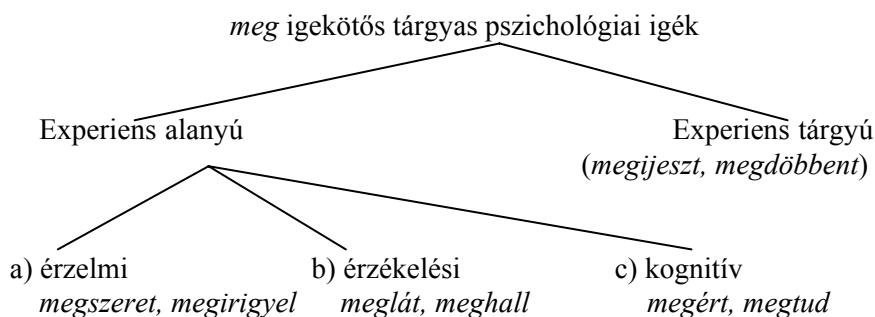
meg. Az első csoportba az olyan igék tartoznak, mint a *megszeret* vagy a *megért*, a másikba pedig olyanok, mint a *megijeszt* vagy a *megzavar*. Dolgozatomban az első csoport két alosztályának szemantikai és szintaktikai tulajdonságait vizsgálom. A *meg* igekötőt tartalmazó Experiens alanyú tárgyias igéket jelentésük szerint három típusba sorolhatjuk:

(1a) érzelmi állapotváltozást kifejezők: *megszeret*, *meggyűlöl*, *megirigyel*, *megsajnál* stb.

(1b) érzékelési állapotváltozást kifejezők: *meglát*, *meghall*, *megpillant* stb.

(1c) kognitív állapotváltozást kifejezők: *megért*, *megismer*, *megtud* stb.

A *meg* igekötős, tárgyias pszichológiai igék osztályozása az alábbi ábrán látható:

Kiefer (1992) az igekötők háromféle funkcióját különbözteti meg: az akcióminőségképzést, a perfektiválást és a szóképzést. Az akcióminőséget a morfológiailag összetett ige toldalékolással vagy igekötővel bevezetett járulékos tulajdonságaként határozza meg. Az akcióminőség ezért az ige jelentésére korlátozódik, a cselekvés vagy a történés módjának morfológiai eszközökkel való kifejeződése, az aspektus viszont mondatszemantikai kategória, amely a mondat belső időszerkezetét jellemzi.

Az (1a), (1b) és (1c) csoport tagjait gyakran „kezdő” akcióminőségű igéknek nevezik, mert feltételezik, hogy esetükben a *meg* igekötő sajátos jelentéstartalmat hordoz. Elemzésemet ezért az igekötő szerepének tisztázásával kezdem. A kezdő (inchoatív) akcióminőséget a Strukturális magyar nyelvtan Morfológia kötete így jellemzi: „Kezdet (inchoatív akcióminőség): A cselekvés, folyamat kezdetét fejezi ki. Morfológiai jele az *el*, *fel* és a *meg* igekötő. A három igekötő eloszlása nagyjából előrejelezhető. Élőlények hangadásának kezdetét az *el... magát*, élettelen tárgyakét a *fel* és *meg* igekötővel fejezzük ki. Az igekötős ige jelentése mindhárom esetben ’elkezd V-ni’. Példák: *elsírja magát*, *elordítja magát*, *elnyeríti magát*; *felbúg*, *felharsan*, *felzúg*; *megcsendül*, *megkondul*, *megzendül*. A *megszeret* vagy az *elalszik* és az itt említett igék között az a különbség, hogy az utóbbiak esetében az igekötő módosító funkciójú, az előbb említett két

ige esetében nem az. Más szóval, a *felbűg* is *bűg* vagy a *megkondul* is *kondul*, az *elalszik* viszont nem az *alszik* és a *megszeret* nem a *szeret* módosítása, vö. a következő párokat: *lassan elalszik* – **lassan elordítja magát, kezd elaludni* – **kezdi elordítani magát*. Az *elalszik* és a *megszeret* rezultatív-duratív ige, a folyamat végén áll be az az állapot, amely az *alszik*, ill. a *szeret* igékkel jellemezhető.” (Kiefer – Ladányi 2000: 479)

Kiefer (2000: 291) is emellett érvel, hogy az említett igék nem lehetnek inchoatívok: „Az érzelmi vagy kognitív állapot beálltát a meg igekötővel fejezzük ki: *megszeret, meggyűlöl, megtud, megismer*. Felmerül a kérdés, hogy beszélhetünk-e ebben az esetben kezdő akcióminőségről? Figyeljük meg, hogy az igekötő nem az alapige jelentését módosítja, nem annak egy járulékos tulajdonságát fejezi ki, hanem az igével kifejezett állapot beálltát jelzi. A *megszeret* ige azt jelenti, hogy ’vki szeretni kezd vkit’, akit előtte nem szeretett. A *megszeret* ige tehát állapotváltozást fejez ki, ami nem az alapige jelentésének módosítása. Következésképp az említett igék nem fejeznek ki akcióminőséget.”

A *megszeret* és a hasonló igék igekötői nem vezethetnek be rezultatív akcióminőséget, hiszen esetükben nem teljesül az akcióminőség-képzés egyik kritériuma, amely szerint az igekötővel bevezetett jelentéselem az alapige jelentését csupán módosítja, de nem változtatja meg lényegesen.

A *megszeret* tehát rezultatív-duratív ige, igekötője azonban nem fejez ki sem rezultatív, sem inchoatív akcióminőséget, mivel nem járulékosan, hanem lényegesen változtatja meg az alapige jelentését.

A pszichológiai igék esetében perfekтивálásról sem lehet szó, ugyanis az alapigékkel denotált állapotok nem tehetők befejezetté – bár kezdő- illetve végpontjuk lehet befejezett (Kiefer 2000: 280). Az igekötő funkcióját a kérdéses igék esetében ezért nem egy speciális akcióminőség (rezultatív, inchoatív stb.) bevezetésében, hanem a telicizálásban látom. Ennek indokolásához mindenekelőtt a Vendler-féle igeosztályok rövid jellemzését tartom szükségesnek.

Vendler (1967) különböző grammatikai tesztek segítségével – tartamuk, befejeződésük, valamint időszerkezetük alapján – négy aspektuális kategóriába sorolta az angol igéket és igei csoportokat, illetve a nekik megfelelő eventualitástípusokat:

- A) Az állapotoknak nincsen belső időszerkezetük, időintervallumuk osztható.
- B) A tevékenységek belső változással járnak, de nincs szükségszerű végpontjuk.
- C) A teljesítmények kötelező időbeli végponttal rendelkező (kulmináló), egy bizonyos időtartam alatt lejátszódó események.
- D) Az eredmények pillanatnyiak, saját kulminációjukkal azonosak.

A tipikus eredményeket előkészítő szakasz előzi meg (pl. *felér a csúcsra*). Az eredmények egy alcsoportjába viszont olyan igék tartoznak, melyekhez nem tartozik előkészítő szakasz (pl. *tüsszent, megmozdul, megzörren, felvillan, köhint, felrobban, felkiált*). Utóbbiakat Smith (1991: 65–67) szemelfaktív, mások pontoszerű (punctual) igéknek nevezik – Kiefer (1992) terminológiája szerint ezek a mozzanatos igék. Ő a tipikus eredményigékkel (pl. *a győz, megtalál, rájön, felér a hegyre...*) alkotott mondatokat a „befejezett-pillanatnyi-végpont” aspektusosztályba sorolja be.

Smith (1991) egy kétkomponensű aspektuselméletet dolgozott ki, amelynek két alapkategóriáját a szituációs aspektus és a nézőponti aspektus alkotják. A szituációs aspektus kategóriáival a Vendler-féle igeosztályok közti különbségek a szituációk időszerkezete alapján különféle jegyekkel jellemezhetők. Az egyik ilyen jegy a telikusság, amely a teljesítmények és az eredmények közös vonása: a telikus eventualitások természetes végponttal rendelkeznek. A tevékenységek és a szemelfaktívok atelikus szituációk, míg a teljesítmények és az eredmények telikusak.

A szituációs aspektussal szemben a nézőponti aspektus különböző perspektívákat, a szituációk szemléleti módjait nyújtja. A nézőponti aspektus alapvető kategóriája, az (im)perfektivitás azzal függ össze, hogy nyelvileg egy szituációt teljességében mutatunk-e be, vagy egy bizonyos részletére irányítjuk a figyelmet.

Filip (2000) amellet érvel, hogy bár az orosz igei prefixumok telikussá teszik az alapigét, nem lehet perfektiváló funkciójuk, mivel az igeaspektus a szláv nyelvekben grammatikai (inflexiós) kategória. Ezért úgynevezett eventualitás-leírás-módosítókként (eventuality description modifier) értelmezi őket, amelyek az adott ige szituációs-aspektus-típusát változtatják meg. Általánosan olyan függvényekként jellemezhetők, amelyek az eventualitások halmazát az események (EVENT: teljesítmények, illetve eredmények) típusába képezik.

(2) (PROCESS \cup STATE \cup EVENT) \rightarrow EVENT

(FOLYAMAT \cup ÁLLAPOT \cup ESEMÉNY) \rightarrow ESEMÉNY

Filip terminológiáját követve a magyar pszichológiai igék *meg* igekötőjét szintén telikus eseményleírásokat létrehozó módosítónak, egy speciális STATE \rightarrow EVENT (ÁLLAPOT \rightarrow ESEMÉNY) függvénynek tekinthetjük.

Egy másik tisztázandó kérdés az (1a) csoport igeinek besorolására vonatkozik: vajon teljesítmény- (accomplishment) igéknek (mint amilyen pl. *a megesszik* vagy az *elolvas*), vagy előkészítő fázissal rendelkező eredmény- (achievement) igéknek kell tekintenünk őket? A fenti idézetek alapján teljesítményigéknek minősülnének, mivel a rezultatív-duratív kategória a teljesítményosztálynak feleltethető meg. Felmerülhet azonban az a lehetőség is, hogy duratív jellegük nem tartozik a szorosán vett eseményszerkezetükbe: ebben a felfogásban pillanatnyi

eseményeket denotálnának, amelyekhez egy pragmatikai alapon kikövetkeztethető előkészítő szakasz tartozik.

A (4a)–(4b) mondatok közti kontraszt a teljesítményigékként való besorolást támogatja alá:

(3a) *Péter délután 4 órára megtalálta a kulcsot.*

(3b) *Péter az ősz végére megkedvelte az iskolát.*

(4a) *Péter délután 4-kor megtalálta a kulcsot.*

(4b) *#Péter délután 4-kor megkedvelte az iskolát.*

Általánosan elfogadott ugyanis, hogy az eredményigék pillanatnyiségükből adódóan időponthoz köthetők, függetlenül attól, hogy rendelkeznek-e előkészítő szakasszal vagy sem. (4b)-ben viszont az időpontra utaló határozó anomáliát okoz, így a *megkedvel* ige nem fejezhet ki pillanatnyi állapotváltozást.

Az (1a) csoport igéinek teljesítmény-besorolása mellett szól továbbá az is, hogy módosíthatók a *gyorsan* határozóval.

(5) *Péter gyorsan megkedvelte Marit.*

A *gyorsan* módhatározó a mentális állapot kialakulásának sebességére utal. Egyúttal azt is jelzi, hogy az (1a) csoport igéi jelentésszerkezetének jellemzéséhez figyelembe kell venni az állapot kialakulásának fokozatosságát. Erre a célra dolgozatomban 4. részében a skálán alapuló szemantikai ábrázolást vezetem be.

Az (1b) csoport igéi a *gyorsan*-teszt alapján eredményigéknek minősülnek.

(6) *??Péter gyorsan meglátta Marit.*

A (6)-os mondatban a *gyorsan* nem módosíthatja a meglátási esemény kialakulásának sebességét.

A mondat elfogadhatósága számomra erősen kétséges. Ha esetleg mégis elfogadható volna bizonyos kontextusokban, a *gyorsan* határozót csak a „rövid időn belül” értelemben interpretálhatnánk, ahol a szóban forgó időtartam egy kontextuálisan adott időpont és a pillanatnyinak tekintett mentális állapotváltozás között eltelt idő.

A *gyorsan*-teszt alapján az (1c) csoportban eredményigéket (*megtud*) és teljesítményigéket (*megért*, *megismer*) különböztethetünk meg. A *tud* és az *ismer* igék speciális, modális jelentésreprezentációkat igényelnek, az (1c) csoport igéinek vizsgálata egy külön tanulmány tárgya lehetne, ezért elemzésemet az (1a) és (1b) csoportra korlátozom, az aspektuálisan „vegyes” összetételű (1c) csoporttal nem foglalkozom.

Az (1a) csoport igéivel alkotott mondatok alanya *Experiens*, ezért a Vendler-féle tipológia szerint ezek nem ágentív teljesítményigékként kategorizálhatók. Az (1a) csoport tagjai nemcsak ezért tekinthetők az állapotváltozás-igék speciá-

lis típusának, hanem azért is, mert tárgyi argumentumuk Téma helyett Stimulus tematikus szerepű is lehet. Az (1b) csoport érzékelési igéinek tárgya minden esetben Stimulus. Fontosnak tartom néhány különbség bemutatását a tipikus teljesítményigék és az (1a) csoport igéi között.

- a teljesítményigék általában módosíthatók a részben/félig határozókkal, az (1a) csoport igéi viszont nem.

(7a) *Péter részben/félig megette az almát.*

(7b) *#Péter részben/félig megkedvelte Marit.*

- a teljesítményigék alapigéi általában az eredményhez vezető tevékenységet/folyamatot fejezik ki, az (1a) csoport alapigéi ellenben a folyamat eredményeként létrejövő (következmény)állapotot.

– más tárgyas teljesítményigéknél az esemény időbeli lefolyását a tárgyi argumentum „méri ki”, vagyis ez a „kimérő argumentum” Tenny (1994) értelmében (l. a 3. részt), az (1a) csoport igéinél viszont ezt a szerepet az alanyi argumentum tölti be, amelynek állapotváltozása egy pozitív vagy negatív érzelmi attitűd mértékének fokozódása egy kiinduló állapottól az alapigével jelölt végső állapotig. Így általánosságban az igekötős teljesítmény- és eredményigéket az alábbi két szempont alapján lehet osztályozni: alapigével kifejezett szituáció-típus szerint: +/- eredményállapot; alanyi tematikus szerep szerint: +/- ágentív. Ennek megfelelően négy csoportot különböztethetünk meg:

- eredményállapot, + ágentív: *megeszik, felgereblyéz, kitakarít vmit*

- eredményállapot, – ágentív: *leesik, felemelkedik, megszárad*

+ eredményállapot, – ágentív:

A) tárgyas/tárgyatlan pszichológiai igék: *megkedvel vkit, megharagszik vkire, megneheztel vkire, megsajnál vkit*

B) teljesítményige eredményállapot jelentésű alapigével: *felforr*

+ eredményállapot, + ágentív: kezdő (inchoatív) teljesítményigék: *feláll, leül* stb.

A pszichológiai igék jelentéselemzésében fontos szempontnak tartom, hogy az igekötős igék jelentését kompozicionálisan állíthassuk elő az igekötő és az alapige jelentéséből. Ezért azt javaslom, hogy az (1a) csoportba tartozó igék *meg* igekötőjének jelentését tekintsük olyan műveletnek, amely állapotokból teljesítmény típusú eventualitásokat hoz létre, az (1b) csoport esetében pedig a *meg* igekötőt egy állapotokból eredményeket létrehozó műveletként értelmezzük. Mielőtt belekezdének az említett igék jelentésének elemzésébe, röviden bemutatom a magyar pszichológiai igék leképezési tulajdonságait.

3. Pszichológiai igék a leképezési elméletekben

A leképezési elméletek (mapping theories) a szintaxis–szemantika interfészhez tartoznak, a predikátumok argumentumainak szintaktikai kifejeződésében tapasztalható rendszerességekre próbálnak magyarázatot adni. E rendszerességeket általában ún. „leképezési szabályok”-ként (linking rules) fogalmazzák meg, amelyek bizonyos szemantikai szerepeket társítanak grammatikai funkciókkal. Mivel az argumentum szerepe az őt szelektáló predikátum jelentésétől függ, ez utóbbi fontos tényező a mondat szintaktikai szerkezetének meghatározásában. Egyesek szerint az argumentumok proto-thematikus tulajdonságai a döntőek (Dowty 1991), mások szerint a predikátum aspektuális értéke (Tenny 1994), mégint mások (Croft 1991) szerint pedig az okozói tulajdonságok.

A pszichológiai igék leképezési tulajdonságaival foglalkozó szerzők rendszerint felhasználják azt a megállapítást, amelyet Croft (1986) az angol pszichológiai igék két fő osztályának – az ellentétes leképezési tulajdonságokkal rendelkező *fear*- illetve *frighten*- osztályok – vizsgálata alapján fogalmazott meg. Az e két osztályba tartozó igék rokon értelműek, ám argumentumaik mégis teljesen eltérő módokon képeződnek le szintaktikai pozíciókra, amint azt az alábbi példák illusztrálják:

Experiens-alanyú igék

fear-osztály

(8) a) *John fears dogs.*

’János fél a kutyáktól.’

c) *John likes Mary.*

’János kedveli Marit.’

e) *John regards Mary as pompous.*

’János Marit nagyképűnek tekinti.’

Stimulus-alanyú igék

frighten-osztály

b) *Dogs frighten John.*

’A kutyák megijesztik Jánost.’

d) *Mary pleases John.*

’Mari örömet okoz Jánosnak.’

f) *Mary strikes John as pompous.*

’Mari nagyképűnek tűnik Jánosnak.’

Az ilyen igepárok alapján az angol pszichológiai igék leképezési tulajdonságait vizsgáló szerzők érvényesnek fogadják el Croft általánosítását, amelyet más nyelvekre is kiterjesztenek:

(9) Croft általánosítása: A pszichológiai igékkel alkotott mondatok közül csak a Téma alanyúak fejezhetnek ki állapotváltozást, az Experiens alanyúak nem.

A dolgozatomban vizsgált, állapotváltozást kifejező Experiens alanyú tárgyas pszichológiai igék Croft általánosításával szemben ellenpéldákként hozhatók fel: sajátos leképezési tulajdonságokkal rendelkeznek, ezért nem illeszthetők be a

Croft megfigyelését elfogadó leképezési elméletekbe. Az alábbiakban az egyik leképezési elméletet felvázolva mutatom be a pszichológiai igékkel kapcsolatos elemzési nehézségeket.

Az ige aspektuális tulajdonságain alapuló argumentumszerkezet elméletét Tenny (1994) dolgozta ki. Megközelítésének központjában az Aspektuális Interfész Hipotézis (AIH) áll (Tenny 1994: 115–116):

(10) Aspektuális Interfész Hipotézis

A tematikus szerkezet és az argumentumszerkezet közti leképezés univerzális elveit az aspektuális tulajdonságok határozzák meg. A direkt belső, indirekt belső és a külső argumentumok aspektuális tulajdonságaira vonatkozó megszorítások a szintaktikai szerkezetben meghatározzák, hogy az esemény résztvevői közül milyen fajtájúak tölthetik be ezeket a pozíciókat. Az univerzális leképezési elvek a tematikus szerkezetnek csak az aspektuális részét „látják”.

Az angol igék argumentumszerkezetében háromféle argumentumtípust különböztethetünk meg: direkt belső, indirekt belső, illetve külső argumentumokat. A külső argumentumok a mondat kiinduló szintaktikai szerkezetében a VP-n kívül realizálódnak, míg a belső argumentumok az igei csoporton belül. A direkt belső argumentum az ige direkt tárgyi vonzata, az indirekt belső argumentumok pedig az egyéb vonzat kategóriák.

Tenny szerint az argumentumok realizációja két aspektuális tulajdonságon alapul: a kimérésen és a behatároláson. Ezt a következő példák illusztrálják:

(11) *The gardener ripened the fruit.*

’A kertész megérlelte a gyümölcsöt.’

(12) *The ball cracked the glass.*

’A labda betörte az üveget.’

(13) *John ate the apple.*

’János megette az almát.’

(14) *Mary climbed the ladder.*

’Mari felmászott a létrán.’

(15) *Laura hiked to the top of the hill.*

’Laura a hegytetőig gyalogolt.’

Tenny feltételezi, hogy a *ripen*, *eat*, *climb*, *hike* igék lexikai szemantikai szerkezetében szerepel egy úgynevezett mérték (measure) a direkt tárgyi argumentummal társítva, amely az esemény fokozatos előrehaladását „méri ki”. Az (11) és a (12) mondatok esetében (állapotváltozás-igék, change-of-state verbs) a tárgyi

argumentum (fokozatos, illetve pillanatszerű) állapotváltozása méri ki az eseményt, a (13) mondatban a tárgy elfogyása.

A (14) és a (15) mondatokban (útvonal-igék út-tárggyal, route verbs with path objects) a mozgó entitás helyváltoztatása révén az ige (explicit vagy implicit) út-tárgya (pl. a létra hossza) kap kimérő szerepet, míg a mozgás célja (a hegycsúcs) behatárolja az eseményt. Tenny két megszorítást fogalmaz meg, amelyek biztosítják, hogy az eseményt kimérő entitás direkt belső (a kiinduló szerkezetben a VP-n belüli) argumentumként, az eseményt behatároló pedig indirekt belső argumentumként fejeződik ki.

(16) Kimérő megszorítás a direkt belső argumentumokra (Measuring-out Constraint, MOC):

- a) az egyszerű igék direkt belső argumentuma úgy korlátozott, hogy nem megy keresztül szükségszerű mozgáson vagy változáson, kivéve, ha időbelileg kiméri az eseményt;
- b) a direkt belső argumentum az egyedüli argumentum, amely kimérheti az eseményt;
- c) egy igével ábrázolt eseményhez nem tartozhat egynél több kimérő argumentum.

(17) Terminus-megszorítás az indirekt belső argumentumokra (Terminus Constraint for Indirect internal Arguments, TCI)

- a) egy indirekt belső argumentum csak úgy vehet részt az aspektuális szerkezetben, hogy végpontot (terminust) biztosít az igével ábrázolt esemény számára. A végpont behatárolja az eseményt;
- b) ha az eseménynek van végpontja, akkor (explicit/implicit) útvonala is van;
- c) egy adott igével kifejezett eseménynek csak egy végpontja lehet.

A nem kimérő megszorítás a külső (vagyis az alanyi) argumentumok realizációjára vonatkozik:

(18) Nem kimérő megszorítás a külső argumentumokra (Non-Measuring-out Constraint, NMC)

A külső argumentum nem vehet részt az igével ábrázolt esemény kimérésében vagy behatárolásában.

Tenny szerint az angol *fear*-osztályba tartozó Experiens alanyú pszichológiai igék nem cáfolják az NMC-t, ugyanis statikusak, így Témájuk nem értelmezhető olyan szereplőként, amely állapotváltozáson menne keresztül. Összefoglalva:

– ha a Téma a belső argumentum, a mondat csak statikus értelmezést kaphat (*fear*-osztály);

– ha az *Experiens* a direkt belső argumentum, a *Téma* pedig az alany, akkor az *Experiens* kiméri az eseményt, így a mondat jelenthet állapotváltozást (*frighten*-osztály).

Mivel Tenny elmélete, és az általam ismert leképezési elméletek mindegyike Croft megfigyelését használja fel a pszichológiai igék leképezési tulajdonságainak értelmezéséhez, nem képesek magyarázatot adni a magyar pszichológiai igék sajátosságaira. Felmerül azonban az az általános kérdés is, hogy vajon a kimérés, illetve a behatárolás miért éppen a belső argumentumok jellemzői. Másképp fogalmazva: szükségszerű tulajdonsága-e a külső argumentumnak, hogy nem képes kimérni az eseményt?

Tenny hangsúlyozza, hogy a külső argumentum nem tartozik az „eseménymaghoz” (*event nucleus*), vagyis az eseményszerkezet részét képező aspektuális szerkezethez. Bár egy ige pontosan meghatározhatja, hogy milyen változás történik direkt belső argumentumával, kevésbé specifikus azzal kapcsolatban, hogy mi történik az esemény lejátszódása alatt a külső argumentummal. Ha a külső argumentum változik, mozog, vagy tevékenységet végez, ezt az ige nem határozza meg, és e folyamat nem tekinthető egyetlen tulajdonság skaláris változásának Tenny (1994: 87). Ha például János süt egy tortát, akkor a tortával egy meghatározott változás történik: a folyamat végére megsül. János viszont változatos tevékenységeket végezhetett különféle sorrendben a torta készítése során.

Tenny elméletével kapcsolatban azt tartom problematikusnak, hogy – amint azt Dowty (1991: 570–571) kiemeli – több ellenpéldát lehet találni az MOC-re, ezért szerintem univerzális elv helyett csupán az esetek igen nagy részét lefedő általánosításnak tekinthető. Ennek következtében az NMC-nek is csak egy gyengébb változatát fogadhatjuk el, amely szerint a külső argumentum *általában* nem vesz részt az esemény kimérésében. Dowty több olyan tárgyias igét sorol fel, amelyek esetében az alanyi argumentum játssza a kimérő szerepet, vagyis képes befolyásolni a mondat aspektuális értékét. Ilyenek az angolban pl. az *enter*, az *exit*, a *pierce*, a *reach*, a *leave* igék (és a *cross* ige egyik értelmezésében).

(19) *At the turtle race, the winning turtle crossed the finish line in 42 seconds.*

’A teknősversenyen a győztes teknős 42 másodperc alatt haladt át a célvonalon.’

(20) *The crowd exited the auditorium in 21 minutes.*

’A tömeg 21 perc alatt hagyta el az előadótermet.’

A velük alkotott mondatok átmennek a Tenny által javasolt kimérési teszteken.

(21) *John entered the icy water a little further.* (komparatív határozó)

’János egy kicsivel beljebb ereszkedett a jeges vízbe.’

- (22) *John entered the icy water slowly.* (mértékhatározó)
'János lassan beleereszkedett a jeges vízbe.'
- (23) *John entered the icy water halfway.*
'János félig beleereszkedett a jeges vízbe.'
- (24) *John entered the water completely.* → *John is completely in the water.*
(következményviszony)
'János teljesen beleereszkedett a vízbe.' → 'János teljesen benn van a vízben.'

Bizonyos igék esetében tehát az alany a kimérő argumentum, vagyis az NMC nem fed le minden esetet. (Ezek az angol igék tranzitívak, ami eleve kizárja, hogy az intranszitiv igék úgynevezett unaccusative osztályába tartozzanak, vagyis a felszíni alanyuk legyen a kiinduló szerkezetbeli belső tárgy.)

A külső, illetve belső argumentumok megkülönböztetése a magyar igék esetében azért problematikus, mert a magyar mondattani elemzések általában úgynevezett „lapos” szerkezetet tulajdonítanak a VP-nek (pl. É. Kiss 2002), amelyben az ige argumentumainak mindegyike belső (VP-n belüli) argumentumnak minősülne – topikalizálva pedig bármelyik argumentum „külső”-vé válhat a felszíni szerkezetben. Véleményem szerint emiatt ebben az elemzési keretben a kiinduló szerkezetre vonatkozó külső-belső megkülönböztetés végeredményben nem értelmezhető, és ennek következtében az NMC sem érvényes. Azonban az olyan alternatív megközelítések számára, amelyek a magyar mondat szerkezetet binárisan elágazó fastruktúrákkal modellezik, a pszichológiai igék kezelése problémát okozna a Tenny-féle (vagy más, Croft általánosításából kiinduló) elmélet elfogadása mellett, hiszen egy ilyen keretben ezeknek az igéknek a kiinduló szerkezetbeli külső argumentuma kapna kimérő szerepet.

Mindezek alapján úgy gondolom, hogy a Dowty által felsorolt igékkel a magyarban elsősorban a fokozatos pszichológiai állapotváltozást kifejező Experiens alanyú igék állíthatók párhuzamba.

4. A pszichológiai igék szemantikája

A magyarban a pszichológiai állapotváltozásokat jelölő igekötős igék alapigéi fejezik ki azt az állapotot, amelybe az igével kifejezett állapotváltozás végére az alanyi Experiens argumentum kerül. A kompozicionalitás elvével összhangban feltételezhetjük, hogy az állapotváltozást jelentő ige jelentését az igekötő és az alapige jelentése együttesen határozza meg. Mivel az alapige statikus állapotokat denotál, a hozzá vezető állapotváltozás dinamikus mozzanatát az igekötő hozzá-

járulásában kereshetjük. A magyar igekötők jelentésábrázolásának eseményszemantikai keretét részleteiben még nem dolgozták ki: annyi mégis bizonyosra vehető, hogy egy ilyen elmélet része lesz egy általános akcióminőség- és aspektuselméletnek.

4.1. Aspektuselméletek az eseményszemantikában

Az aspektus eseményszemantikai értelmezésével több elméleti keretben próbálkoztak. Ezek közül az egyik legismertebb az ún. mereologikus (rész-egész viszonyon alapuló) elemzés (Krifka 1992), amelyet a tárgyi argumentumok aspektuális szerepének vizsgálatára dolgoztak ki, s melyben algebrai struktúrákkal modellezhetők az argumentumok és az igei jelentés releváns tulajdonságai. A modellben a tárgyak és az események félhálókat alkotnak az összegképzés műveletére. A hagyományos telikus-atelikus szembenállásnak ebben az elméletben az igei referenciatípusok közti, algebrailag egzaktan megragadható kumulatív-kvantált fogalompár felel meg. A fizikai tárgyakra és az eseményekre alkalmazható predikátumok is e két tulajdonság valamelyikével jellemezhetők.

A kumulatív referenciájú főnévi csoportok, mint pl. a *bor* sajátossága, hogy anyagnévi predikátumokként két anyagmennyiség összegére és részeire is igazak. A kvantált referenciájú NP-k ezzel szemben a terjedelmükbe tartozó entitások részeire nem igazak: egy pohár bor (valódi) részei nem minősülnek egy pohár bornak.

E különbségtételt az eseménypredikátumokra is alkalmazhatjuk: a *bort iszik* kumulatív referenciájú, (atelikus), a *megiszik egy pohár bort* VP viszont kvantált referenciájú (telikus). A kvantált inkrementális (az esemény során fokozatos állapotváltozáson keresztülmenő) Témájú, elsősorban létrehozást/elfogyasztást kifejező igei csoportok esetében (pl. *megiszik egy pohár bort*) a részesemények és az Inkrementális Téma argumentum részei megfeleltethetők egymásnak (a részenkénti megfelelés az algebrai szemantikában egy speciális függvénnyel, a homomorfizmussal fejezhető ki). A VP azért válik ilyen esetben kvantálttá (telikussá), mert Téma argumentuma maga is kvantált, ezért pl. az elfogyasztási igékkel kifejezett események végpontjának azt az időpontot tekintjük, amikor a Téma szerepű argumentum (pl. a pohár bor) elfogy.

A mereologikus aspektuselméletek egyik alternatíváját a skálán alapuló elemzés nyújtja (Hay – Kennedy – Levin (1999)). A skála egy adott dimenzió mentén rendezett pontok halmaza. Ez a dimenzió lehet hosszúság, térfogat, időtartam, fényerősség stb. Ebben a megközelítésben nincs szükség részenkénti megfeleltetésre (homomorfizmusra) az argumentum és az esemény között, ugyanis az elmélet abból indul ki, hogy a változás során nem maga az argumentum, hanem annak valamely skalárisan jellemezhető tulajdonsága – pl. térbeli kiterjedése

(térfogata, területe) – változik. A mondat aspektuális besorolása attól függ, hogy a változás mértéke – amelyet a skálaalapú elemzésben *különbségértéknek* neveznek – kvantált (behatárolt)-e vagy sem. A valódi inkrementális argumentum tehát a különbségérték.

Ennek az elemzésnek két előnyét látom a mereologikus aspektuselmélettel szemben: egyrészt az inkrementális témák különböző típusait egységesen képes értelmezni, másrészt pedig nemcsak a tárgyi, hanem az alanyi (vagyis a pszichológiai és más tárgyias igék VP-n kívüli) argumentumok állapotváltozására is magyarázatot ad. Krifka elméletének pl. problémát okoznak a (25) és más hasonló mondatok:

(25) *Sam's cheeks reddened in ten seconds.*

'Sam arca 10 másodperc alatt elvörösödött.'

Ugyanis Sam arcának részeit nem lehet megfeleltetni az esemény előrehaladásának. A skálaalapú elméletben viszont ez a változás egy intenzitási (szín-) skálán értelmezhető.

Ramchand (1997) rámutatott arra, hogy a széleskörűen vizsgált létrehozási/elfogyasztási igék témáin kívül vannak más típusú inkrementális témák is: ő ezeket a Pat +/-, illetve a Pat LOC címkékkel látta el. Az előbbi az ún. fok-eredményigék (degree achievements) argumentumait jellemzi: az angolban ilyenek a *lengthen* '(meg)hosszabbít', *widen* '(ki)szélesít' tárgyias igék, illetve a tárgyatlan *cool* '(ki)hűl' ige. Amint az (26)-ból kiderül, az ide tartozó igék aspektuálisan kétértelműek:

(26) *The soup cooled (in an hour / for an hour).*

'A leves egy óra alatt kihűlt/egy órán át hűlt.'

Hay, Kennedy és Levin ezt a jelenséget azzal magyarázzák, hogy ilyenkor a hallgató a különbségértéket egy társalgási implikátúra levonásával következteti ki, mivel a mondat jelentésében nem szerepel expliciten a változás mértéke. A mondat telikusan interpretálva a leginformatívabb, hiszen a legtöbb esetben ehhez rendelkezésre áll egy korlátolt (meghatározott) fok: a szobahőmérséklet. A duratív (határpont nélküli) időmódosító törli az implikátúrát, így a mondat atelikus értelmezést is kaphat. Ha viszont egy explicit mértéket jelölő határozót (pl. *completely* 'teljesen') helyezünk a mondatba, megszűnik az aspektuális kétértelműség, és csak a telikus olvasat marad.

Szerintem a Hay – Kennedy – Levin féle skaláris elemzés alapján lehetőség nyílik (26) igekötős, illetve igekötő nélküli magyar megfelelőinek értelmezésére: sőt, a skaláris elemzés az igekötők szemantikájának általánosabb kérdéseire is megoldást nyújthat. (26) befejezett, illetve folyamatos aspektusú olvasatának magyar megfelelői a skálaalapú elemzési alternatíva keretében értelmezve arra en-

gednek következtetni, hogy a magyarban a változás skálán elért határértékét az igekötők jelzik, vagyis a *ki*, *meg*, *fel* stb. igekötők a változás során releváns skáláris különbség értékét határolják be. Mivel azonban a kérdéses érték kontextuálisan adott, ezt az igekötők jelentésrepresentációjának is tükröznie kell, vagyis a skálát az ige jelentésének, a rajta elért behatárolt értéket pedig a kontextusnak kell biztosítania. A *ki* igekötő (26)-ban a szobahőmérsékletre, a (27)-es mondatban viszont az arcszín egy (konvencionálisan) adott fokának elérésére utal.

(27) *Péter arca kipirult.*

4.2. A *meg* igekötő jelentésének skaláris elemzése

Mіндеzek után áttérek a skaláris elemzés formális részleteire. Egy inkrementális argumentumú intranszitiv ige jelentése Kennedy és Levin (2002) szerint a (28)-as formulával jellemezhető általánosan:

(28) $V_{\Delta} = \lambda_x \lambda_d \lambda_e . \text{INCREASE} [Gv(x)] (d) (e)$

ahol x a Téma argumentum, e az állapotváltozás eseménye, Gv az igével társított fokozható tulajdonság, d pedig a fokváltozás argumentuma.

Általános meghatározása szerint a skála egy halmazon definiált rendezés, vagyis bizonyos értékek sorrendbe állított halmaza. A pszichológiai igék elemzése érdekében tegyük fel, hogy a skálastruktúra (S) a $p_1, p_2 \dots$ pontokkal reprezentált pszichológiai állapotok részbenrendezett halmaza. A fokok (d) a skála részintervallumai. A skálán a kisebbről nagyobb mértékre történő állapotváltozásoknak megfelelő pozitív fokok halmazát, $\text{POS}(S)$ -t (29a) szerint definiálhatjuk:

(29a) $\text{POS}(S) = \{d \subseteq S \mid \exists p_1 \in d \ \forall p_2 \in S [p_2 \leq p_1 \rightarrow p_2 \in d]\}$

A $d <0, i>$ (i egy pozitív valós szám) séma instanciái jelölik a pozitív fokokat.

A fokok összeadását (29b) definiálja:

(29b) $<0, i> + d <0, j> = d <0, i + j>$

A különbségértéket (difference value) (30a) adja meg:

(30a) $\|\text{INCREASE} [\varphi(x)] (d) (e)\| = 1 \text{ hha } [\varphi(x) \text{ SPO}(e)] + d = [\varphi(x) \text{ EPO}(e)]$

Itt SPO az állapotváltozással járó e esemény lejátszódási idejének (futamidejének) kezdőpontja, EPO pedig a futamidő végpontja. (30a) igazságfeltételeit (30b) részletezi:

(30b) \parallel INCREASE [φ (x)] (d) (e) $\parallel = 1 \leftrightarrow$ az e esemény kezdetén a φ tulajdonságú x objektum fokának, illetve a d foknak az összege egyenlő azzal a fokkal, amely az e esemény végén x-nek a φ tulajdonságát jellemzi. (vagyis x φ -sége d-vel nő az e esemény során)

A (31)-es mondat elemzése illusztrálja az INCREASE függvény alkalmazását:

(30) *John lengthened the rope.*

'János hosszabbított a kötélén.'

(30a) Parafrázis: *John caused the length of the rope to increase by some amount.*

'János azt okozta, hogy a kötél hossza valamekkora mértékben növekedett.'

(30) jelentése (az okozás jelentéselemétől eltekintve) (31)-gyel reprezentálható:

(31) $\exists e, d$ [INCREASE [long (rope)] (d)(e)]

A (31) formulában a d különbségérték egzisztenciálisan kötött, default értéként adott. Kennedy és Levin ugyanis a különbségérték specifikálásának négyféle módját különböztetik meg:

A) a különbségérték a mondatban expliciten kifejezett:

A1) kvantált mértékfrázisok:

(32) *The workers are widening the road 5 meters.*

'A munkások 5 méterrel szélesítik ki az utat.'

(33) *The lake cooled 4 degrees in four days.*

'A tó 4 fokot hűlt négy nap alatt.'

(Megjegyzem, hogy a magyarban a tóra vonatkoztatva a *hűl* ige a *ki* igekötővel egyáltalán nem fordulhatna elő, ugyanis amint azt Hay, Kennedy és Levin megjegyzi, a tó hűlésének – szemben a levesével – nincsen kontextuálisan adott végpontja.)

A2) A d különbségértéket nem kvantált mértékfrázisok adják meg: *a bit* 'egy kicsit', *a part* 'részben'

(34) *The soup is cooling a bit.*

'A leves egy kicsit hűl.'

A3) skaláris határozószók:

közülük a maximalizálók kvantálnak, telikussá tesznek (*completely*, *totally*, *half-way* 'teljesen', 'egészen', 'félig'): ezek azt fejezik ki, hogy a változás a skálán elért egy pontot.

A minimalizáló határozók arra utalnak, hogy a változás nem mehet tovább egy pontnál (a velük alkotott mondatok atelikusak): *slightly, partially, somewhat* ('kissé', 'részben', 'némileg').

(B) A lexikailag kikövetkeztetett különbségértékkel zárt skálájú melléknevekből képzett igéknél találkozhatunk: ilyenkor a különbségérték a melléknév szemantikai jellemzésében szerepel.

Zárt skálájúak pl az *empty, straight, dry* ('üres', 'egyenes', 'száraz') melléknevek, mivel a velük társított skáláknak van maximális értékük. Ezzel szemben a nyílt skálájú szavak közé tartoznak a *long, wide, short* ('hosszú', 'széles', 'rövid') melléknevek, illetve a belőlük képzett igék.

(C) vannak esetek, amikor a különbségérték a kontextusból következtethető ki: a (35) mondatban

(35) *The taylor is lengthening my pants.*

'A szabó meghosszabbítja a nadrágomat.'

előforduló *lengthen* ige esetében a kontextusból kikövetkeztethetjük a különbségértéket, ami a nadrágok átlagos hossza. Ide tartozik a (34)-ben szereplő *cool* ige is, a (33)-ban található *cool* azonban nem.

(D) Az „egyébként-eset” (Elsewhere case) akkor fordul elő, amikor a különbségértéket nem adja meg mértékfrázis, a predikátum skaláris tulajdonságai vagy a kontextus: ilyenkor az érték egzisztenciálisan kötött, így nem kvantált, atelikus predikátumhoz jutunk: a *lengthen* ige a (30) mondatban lexikálisan nyílt skálájú, ezért a mondat default értelmezésben atelikus.

A pszichológiai igékre vonatkozó elemzési javaslatom értelmében az (1a) csoportba tartozó alapigékre alkalmazott *meg* igekötő állapotigékből hoz létre teljesítményigéket; az (1b) csoport esetében az igekötő állapotokból állít elő eredményigéket. Abból a feltevésből indulok ki, hogy minden érzelem kialakulása során egy mentális állapotváltozással járó esemény játszódik le, amelynek kezdőpontja a közömbösség állapota (a skála 0 pontja), végpontja az alapigével jelölt érzelmi állapot. A *megszeret, megkedvel, megsajnál* igék esetében a pozitív attitűd (rokonszenv) mértéke növekszik, a *meggyűlöl, megutál, megun* igékkel kifejezett állapotváltozás során viszont a negatív attitűd mértéke nő.

Említettem már, hogy az aspektuális jelenségek értelmezéséhez a skálaalapú elemzést szeretném felhasználni. Mindamellet nem látom akadályát annak, hogy az elemzésbe beépítsünk az eseményszemantikában széles körben elfogadott mereológiai megközelítésben használt néhány definíciót is. Elemzési javaslatom így egyfajta „kevert” megoldásnak tekinthető.

Krifka (1992) nyomán feltételezem, hogy az eventualitások, illetve a tárgyak tartományai félhálókat alkotnak, vagyis halmazaikon értelmezhető egy idempotens, kommutatív, asszociatív összegzési művelet (\sqcup). Vezessük be az ST, T és

E predikátumokat, melyek terjedelmeibe az állapotok, időintervallumok, illetve az események tartoznak. A későbbiekben szükségünk lesz az alábbi definíciókra (l. Krifka 1992).

- (36) $\forall x, y [x \sqsubseteq y \leftrightarrow x \sqcup y = y]$ (rész-reláció)
 'x akkor és csak akkor része y-nak, ha x és y összege y-nal azonos.'
- (37) $\forall x, y [x \sqsubset y \leftrightarrow x \sqsubseteq y \wedge \neg x = y]$ (valódi rész)
 'x akkor és csak akkor valódi része y-nak, ha x része y-nak, és x nem azonos y-nal.'
- (38) $\forall x, P [ATOM(x, P) \leftrightarrow P(x) \wedge \neg \exists y [y \sqsubset x \wedge P(y)]]$
 'x akkor és csak akkor P-atom (a P predikátum vonatkozásában oszthatatlan egység), ha P tulajdonságú, és nincsen olyan valódi része, amely szintén P tulajdonságú.'
- (39) $\forall P [ATOM(P) \rightarrow \forall x [P(x) \rightarrow \exists y [y \sqsubseteq x \wedge ATOM(y, P)]]]$ (atomi referencia)
 'A P predikátum atomi referenciájú, ha minden terjedelmébe tartozó x entitásnak van atomi része.'
- (40) $ATOM(T) \wedge \forall t [Ta(t) \leftrightarrow ATOM(t, T)]$
 'Az időintervallumok halmaza atomi referenciájú, az atomok halmazát (Ta) az időpontok alkotják.'

A τ futamidőfüggvény az állapotokhoz és az eseményekhez rendeli hozzá fennállásuk, illetve lejátszódásuk időintervallumait:

$$(41) \tau : \{v \mid ST(v) \vee E(v)\} \rightarrow \{t \mid T(t)\}$$

(42) \leq lineáris rendezés az időpontok halmazán.

Az SPO függvény minden v eventualitáshoz a futamidejének a kezdőpontját rendeli:

$$(43) \forall v, t (SPO(v) = t \leftrightarrow Ta(t) \wedge t \sqsubseteq \tau(v) \wedge \forall t' [t' \sqsubseteq \tau(v) \rightarrow t \leq t'])$$

Az EPO függvény pedig végpontot rendel hozzájuk:

$$(44) \forall v, t (EPO(v) = t \leftrightarrow Ta(t) \wedge t \sqsupseteq \tau(v) \wedge \forall t' [t' \sqsupseteq \tau(v) \rightarrow t' \leq t])$$

Piñón (2002) alapján az események és az állapotok egyesített tartományán definiálhatjuk az alábbi relációkat:

(45) Teljes időbeli megelőzés (\prec): szigorú részbenrendezés

(46) Közvetlen időbeli megelőzés: $v \ll v' =_{\text{def}} v < v' \wedge \neg \exists v'' [v < v'' \wedge v'' < v']$

'Egy v eventualitás közvetlenül megelőzi v' -t, ha v teljesen megelőzi v' -t, és nincs olyan v'' , amelyet v teljesen megelőz és amely teljesen megelőzi v'' -t.'

(47) Végso valódi rész: $v \sqsubset_{\text{fin}} v' =_{\text{def}} v \sqsubset v' \wedge \neg \exists v'' [v'' \sqsubset v' \wedge v < v'']$

'Egy eventualitás végso valódi része olyan valódi része, amely később kezdődik nála, de vele együtt ér véget.'

Piñón (2002) szerint a teljesítmény- és az eredményigék egyaránt valamilyen állapot megváltozását fejezik ki, összefoglaló nevük ezért állapotváltozás-predikátum (Change-of-State Predicate).

(48) Állapotváltozás(e, x, s, P) = $_{\text{def}} \text{Téma}(e, x) \wedge e \ll s \wedge P(s) \wedge \text{Téma}(s, x) \wedge \forall e'(e' \sqsubset e \wedge \neg (e' \sqsubset_{\text{fin}} e) \rightarrow \neg \exists s' [e' \ll s' \wedge P(s') \wedge \text{Téma}(s', x)])$

Az állapotváltozás négyargumentumú reláció események, tárgyak, állapotok és állapotpredikátumok között. Egy x tárgy P típusú s állapotba kerül az e esemény következtében, ha x az e Témája, e közvetlenül megelőzi s -t, s P típusú és x a Témája, és e -nek egyetlen nem-végso valódi e' részét sem követi P típusú és x Témájú s' állapot. Például ha egy ceruza eltörik, akkor olyan változáson megy keresztül, aminek az eredményeként törött állapotba kerül.

Az állapotváltozás-predikátumok analógiájára tekintsük az (1a) és (1b) csoport igéit az állapotváltozás egy speciális típusát, *Experiens* alanyú mentális állapotváltozásokat (*Ment-Állv*) denotáló kifejezéseknek.

(49) *Ment-Állv*($e, x, y, s, P, d < 0, k >$) = $_{\text{def}} \text{Experiens}(e, x) \wedge (\text{Téma}(e, y) \vee \text{Stimulus}(e, y)) \wedge P(y)(x)(s)[\text{EPO}(e)] (d < 0, k >) \wedge \forall e' (e' \sqsubset e \wedge \neg (e' \sqsubset_{\text{fin}} e) \rightarrow \forall s' \forall t \neg [e' \ll s' \wedge P(y)(x)(s')(t) (d < 0, k >)])$

A (49)-es definíció a tárgyas, Téma vagy Stimulus tárgyi argumentummal rendelkező, *Experiens* alanyú pszichológiai igékre érvényes. Az elemzés érdekében bevezetek egy megkülönböztetést a pszichológiai állapotok és a rájuk alkalmazható igei predikátumok között. Feltételezem, hogy az adott mentális állapot a rá jellemző tulajdonsággal már az állapotváltozás kezdetétől fogva rendelkezik (ugyanis ez az, ami megkülönbözteti más olyan pszichológiai állapotoktól, amelyekben az *Experiens* a releváns időtartam alatt keresztülmehet), így a mentális állapotváltozás valójában nem egy adott állapotból egy tőle teljesen különbözőbe való átmenetként, hanem inkább a releváns állapot intenzitásának speciális változásaként fogható fel. Feltehetően pragmatikai okai vannak annak, hogy miért nem alkalmazhatjuk az állapot jellemzésére a megfelelő igei predikátumot egészen addig, amíg a változás mértéke a skálán el nem ért egy bizonyos fokot.

Induljunk ki egy zárt skálából, melynek végpontjai 0-val, illetve 1-gyel reprezentálhatók, és tegyünk különbséget a karakterizáló predikátum, illetve az igei predikátum között. Az utóbbi csak akkor alkalmazható, ha az állapot intenzitása viszonylag magas fokot ért el. Az elemzésben ezt a 0.9-es értékkel reprezentálom, amely természetesen idealizáció, hiszen a határérték feltehetően homályos. A 0.9 és az 1 közötti fok-értékeken belül az intenzitás tovább növekedhet. Az alábbi mondat ezt illusztrálja:

(50) *János egyre inkább megkedvelte Marit.*

Az (50)-es mondat nem arról szól, hogyan alakult ki eredetileg a kedvelés állapota, hanem előfeltételezi, hogy János már a mondattal kifejezett állapotváltozás kezdete előtt kedvelte Marit, és azt állítja, hogy a kedvelés intenzitása tovább fokozódott.

Az (1a) csoport igéi esetében a *meg* igekötő interpretálásához egyrészt az INCREASE relációt kell módosítani. A módosított változatában állapotok, fokok és események közti viszonyt fejez ki:

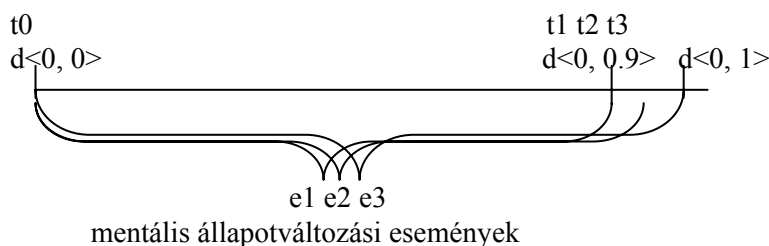
(51) $\| \text{INCREASE}(s)(d \langle 0, i \rangle)(e) \| = 1$ hha az *s* állapot intenzitása a skálán a *d* fokkal nő az *e* esemény lejátszódása alatt.

Másrészt a skaláris határértéket be kell építenünk az igekötő jelentésreprezentációjába. (52) az (1a) csoport igéiben előforduló *meg* igekötő jelentését fejezi ki.

(52) $[\text{meg}1 \text{ IK}] \Rightarrow \lambda P, y, x, e \exists s, t_0 [P(y)(x)(s)(t_0)(d \langle 0, 0 \rangle) \wedge \text{INCREASE}(s)(d \langle 0, j \rangle)(e) \wedge \text{Ment-Állv}(e, x, y, s, P, d \langle 0, j \rangle) \wedge 0.9 \leq j]$

ahol $d \langle 0, j \rangle$ az a fok, amellyel egy *s* állapot intenzitásának növekednie kell ahhoz, hogy elérjen vagy meghaladjon egy bizonyos határt (például a 0.9-et), amitől kezdve a *P* igei predikátum pragmatikai szempontból megfelelően alkalmazható lesz *s*-re. (53) három lehetséges mentális állapotváltozási eseményt illusztrál: mindhárom t_0 -kor kezdődik, és a 0.9 illetve az 1 fokok között fejeződik be a t_1, t_2 illetve t_3 időpontokban.

(53)

Az állapotokat kifejező alapigéket *Experiensek*, *Témák/Stimulusok*, állapotok, idők, illetve fokok közti ötargumentumú relációként interpretálhatjuk. A tárgyas *kedvel* ige jelentésreprezentációját (54)-ben láthatjuk:

$$(54) [\text{kedvel}V] \Rightarrow \lambda y, x, s, t, d [\text{Kedvelés}(s) \wedge \text{Exp}(s, x) \wedge \text{Téma}(s, y) \wedge \text{Tart}(s, t, d)]$$

ahol a *Tart* reláció azt fejezi ki, hogy egy *d* intenzitású állapot a *t* időtartam alatt fennáll. A *megkedvel* ige jelentését így kompozicionálisan vezethetjük le az ige-kötő és az alapige jelentéséből.

$$(55) ([\text{meg}1 \text{ IK}][\text{kedvel} v] v) \Rightarrow \lambda y, x, e \exists s, t0 [\text{Kedvelés}(y)(x)(s)(t0) (d < 0, 0 >) \wedge \text{INCREASE}(s) (d < 0, j >)(e) \wedge \text{Ment-Állv}(e, x, y, s, \lambda y, x, s, t, d [\text{Kedvelés}(s) \wedge \text{Exp}(s, x) \wedge \text{Téma}(s, y) \wedge \text{Tart}(s, t, d)], d < 0, j >) \wedge 0.9 \leq j]$$

A *megkedvel* ige tehát háromargumentumú relációként interpretált, *Experiens*, *Téma* és esemény argumentumokkal: azokat az eseményeket denotálja, amelyek egy *s* állapot adott fokához vezetnek, az állapot intenzitásának fokozatos növekedése eredményeként. Az (1b) csoport igéiben előforduló *meg* ige-kötőről feltételezem, hogy atomi mentális állapotváltozásokat, pillanatnyi eseményeket denotál. Ehhez a *Ment-Állv* definícióját is módosítani kell (a fok-argumentum elhagyásával), mivel az intenzitás fogalma nem alkalmazható az érzékelési mentális állapotokra.

(58)-ban láthatjuk, hogyan vezethetjük le a *meqlát* jelentését a *lát* alapige felhasználásával:

$$(56) [\text{meg}2 \text{ IK}] \Rightarrow \lambda P, y, x, e \exists s [\text{ATOM}(e, E) \wedge \text{Ment-Állv}(e, y, x, s, P)]$$

$$(57) [\text{lát} v] \Rightarrow \lambda y, x, s [\text{Látás}(s) \wedge \text{Experiens}(s, x) \wedge \text{Stimulus}(s, y)]$$

$$(58) ([\text{meg}2 \text{ IK}] [\text{lát} v]v) \Rightarrow \lambda y, x, e \exists s [\text{ATOM}(e, E) \wedge \text{Ment-Állv}(e, x, y, s, \lambda y, x, s [\text{Látás}(s) \wedge \text{Experiens}(s, x) \wedge \text{Stimulus}(s, y)])]$$

Az atomi, pillanatnyi eseményszerkezet miatt az (1b) csoport igéi nem fordulhatnak elő határpont nélküli időmódosítókkal. Az ige-kötő szerepe esetükben az atomi állapotváltozás mozzanatának bevezetésére korlátozódik.

5. A pszichológiai okozás szerepe

Dolgozatom utolsó részében szeretnék röviden kitérni egy további vizsgálatot igénylő problémára. Láttuk, hogy a skálán alapuló elemzésben az okozói szerepet nem tekintik közvetlenül relevánsnak az állapotváltozás szemantikai repre-

zentációja szempontjából. Mivel azonban a magyarban a műveltető *-tat* képző az érzelmi állapotváltozást kifejező igékre is alkalmazható, a pszichológiai igék műveltető párjai egyfajta okozást fejeznek ki.

Komlósy (2000) a műveltetés két alaptípusát különbözteti meg: a *k a u z a - t í v* típusba tartozó műveltető igék (59a, b) esetében az okozás fizikai manipuláció, az eredeti predikátum argumentuma nem Ágens:

(59a) *Mari tisztítja a ruhát.*

(59b) *Mari forgatja a kereket.*

A *faktitív* műveltető igéknél a kiinduló igei predikátum egy Ágens cselekvését jelöli, az új Ágens (vagy nem ágensi okozó) az eredeti Ágenst ráveszi/rákényszeríti a cselekvés végrehajtására (60).

(60) *Mari levelet írat Péterrel.*

Komlósy megjegyzi, hogy a *megkedveltet* jelentése nem 'ráveszi, hogy megkedvelje', hanem 'előidézi, hogy megkedvelje'. Vagyis a pszichológiai igék a kauzatív típusba tartoznak, esetükben azonban a fizikai helyett „pszichológiai manipuláció” eredményeként jön létre a kérdéses állapot. Kérdés, hogy egy ilyen okozási viszony reprezentálható-e a Dowty (1979) nyomán kontrafaktuálisan definiált CAUSE (OKOZ) relációval (illetve módosított, eseményekre alkalmazható változatával), vagy esetleg egy más típusú viszonyra van szükség. A pszichológiai igék „Okozó” argumentumai ugyanis lehetnek állapotok, események, sőt, tények is, s ez utóbbi szembeállítja őket a tisztán fizikai oksági kapcsolatokkal:

(61a) *Az, hogy Mari beteg, megijesztette Jánost.*

(61b) *Az, hogy idén sok hó esett, megkedveltette Péterrel a síelést.*

(61a, b) arra utalnak, hogy a mentális OKOZ reláció okozói argumentumai nemcsak események vagy állapotok lehetnek. (Dowty eredeti definíciójában a CAUSE relációnak kizárólag propozicionális argumentumai vannak.) Úgy tűnhet, hogy ez a tematikus szerepek újraértelmezését teszi szükségessé, ám ennek ellentmond, hogy a tények nem „képesek” közvetlenül oksági hatást kifejteni, legfeljebb csak közvetett módon, úgy, hogy egy személy megragad, mentálisan reprezentál egy tényt, és ez a mentális folyamat hatással van más mentális reprezentációira vagy állapotaira. Mindez érveként hozható fel amellet, hogy a pszichológiai okozást minden esetben események közti relációként kell értelmezni.

6. Összefoglalás

Dolgozatomban a tárgyas, *Experiens* alanyú pszichológiai igék jelentését vizsgáltam. Miután részleteztem a pszichológiai igék leképezési tulajdonságaiban mutatkozó sajátosságokat, az aspektus skálán alapuló elemzésének felhasználásával javaslatot tettem arra, hogyan lehetne kompozicionálisan előállítani az érzelmi és érzékelési állapotváltozást kifejező igék jelentését az alapige és az igekötő jelentéséből. Alapvető célom tehát az volt, hogy bemutassam, hogyan alkalmazható a skálastruktúrát felhasználó aspektuselmélet a pszichológiai igék jelentéselemzésében. Javaslatot tettem arra is, hogyan lehetne általánosítani és kiterjeszteni a skálaalapú elemzést a magyar igekötők jelentésének vizsgálata során. Dolgozatom utolsó részében röviden foglalkoztam a pszichológiai műveltetést kifejező igék jelentésrepresentációjának kérdésével.

Irodalom

- Croft, William (1986), Surface subject choice of mental verbs. Paper presented at the Annual Meeting of the Linguistic Society of America. New York.
- Croft, William (1991), Syntactic Categories and Grammatical Relations. University of Chicago Press, Chicago
- Dowty, David (1979), Word Meaning and Montague Grammar. Reidel, Dordrecht.
- Dowty, David (1991), Thematic Proto-Roles and Argument Selection. *Lg.* 67: 547–619.
- É. Kiss Katalin (2002), The Syntax of Hungarian. Cambridge University Press, Cambridge.
- Filip, Hana (2000), The Quantization Puzzle. In: Tenny, Carol – Pustejovsky, James (eds), Events as Grammatical Objects. CSLI Publications, Stanford, 39–96.
- Hay, Jennifer – Kennedy, Christopher – Levin, Beth (1999), Scalar Structure Underlies Telicity in “Degree Achievements.” In: Mathews, T. – Strolovitch, D. (eds), Proceedings of SALT IX, CLC Publications, Ithaca, New York 127–144.
- Kennedy, Christopher – Levin, Beth (2002), Telicity Corresponds to Degree of Change (unpublished manuscript)
- Kiefer Ferenc (1992), Az aspektus és a mondat szerkezete. In: Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan. Akadémiai Kiadó, Budapest. 797–886.
- Kiefer Ferenc (2000), Aspektus, akcióminőség, eseményszerkezet. In: Jelentélemélet. Corvina Kiadó, Budapest. 275–305.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária (2000), Az igekötők In: Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia. Akadémiai Kiadó, Budapest. 453–518.
- Komlósy András (2000), A műveltetés. In: Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia. Akadémiai Kiadó, Budapest. 215–292.

-
- Krifka, Manfred (1992), Thematic relations as links between nominal reference and temporal constitution. In: Szabolcsi Anna – Sag, Ivan (eds), *Lexical Matters*. Center for the Study of Language and Information, Stanford, 29–53.
- Piñón, Christopher (2001), A finer look at the causative-inchoative alternation. *Proceedings of SALT XI*, Rachel Hastings – Brendan Jackson – Zsófia Zvolenszky (eds), CLC Publications, Cornell University, Ithaca – New York.
- Ramchand, G. C. (1997), *Aspect and Predication*. Clarendon Press, Oxford.
- Smith, Carlota (1991), *The Parameter of Aspect*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Tenny, Carol (1994), *Aspectual Roles and the Syntax-Semantics Interface*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Vendler, Zeno (1967), *Linguistics in Philosophy*. Cornell University Press, Ithaca.